31 Surah Luqman Tafsir Kashafal asrar wa Uddatul Abrar az Rasheeduddin Al Meybodi

31 تفسير سورة لقمان

تفسير كشف الاسرار و عُدة الابرار

لابوالفضل رشيدالدين الميبدوي

شاگرد خواجه عبدالله انصاري هروي

31- سورة لقمان – مكّيّة
1
آية 1 الي 19

الم {1}

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ {2}

هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ {3}

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ{4}

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ {5}

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ {6}

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ
وَقْرًاۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ {7}

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ {8}

خَالِدِينَ فِيهَاۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّاۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ {9}

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَاۖ وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ
تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍۚ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا
فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ {10}

هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِۚ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي
ضَلَالٍ مُبِينٍ {11}

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِۚ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِهِۖ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ {12}

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِۖ إِنَّ الشِّرْكَ
لَظُلْمٌ عَظِيمٌ {13}

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ {14}

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ {15}

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ {16}

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ {17}

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ {18}

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ {19}

1 النوبة الاولى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان.

الم (1) سرّ خداوند است در قرآن.

تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ (2) اين آيتهاى اين نامه راست و درست است.

هُدىً وَ رَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ (3) حكمت راست حكم راه نمونى است و بخشايشى نيكوكاران را.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ ايشان كه نماز بپاى ميدارند

وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ و زكاة ميدهند وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (4) و ايشان بروز رستاخيز بى‌گمان‌اند.

أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ ايشان آنند كه بر راست راهى‌اند از راه نمونى خداوند خويش

وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (5) و ايشانند كه بر پيروزى جاويدى بمانند.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي و از مردمان كس است كه ميخرد

لَهْوَ الْحَدِيثِ نابكار و بازى سخن و سخن سست تهى

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ تا گمراه ميگردد و ميگرداند از راه خداى بنادانى

وَ يَتَّخِذَها هُزُواً و راه خداى را بافسوس مى‌فراگيرد و مى‌فرادارد

أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (6) ايشان آنند كه ايشان را است عذابى خواركننده.

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا و آن گه كه مى‌بروخوانند سخنان ما،

وَلَّى مُسْتَكْبِراً برگردد گردن‌كش

كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها هم چنان كه نشنيد آن را

كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً چنان كه در دو گوش وى گويى كه گرانى است،

فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ (7) بشارت ده او را بعذابى دردنماى.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ايشان كه بگرويدند و كارهاى نيك كردند

لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (8) ايشانراست بهشتهاى با ناز.

خالِدِينَ فِيها و ايشان جاويدان در آن

وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا این وعده خداست براستی
وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (9) و اوست توانای دانا.
خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ بیافرید آسمانها بی‌ستون
تَرَوْنَها آنکه می‌بینید وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ و درافکند در زمین کوه‌های بلند
أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ تا بنجنباند شما را
وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دابَّةٍ و در زمین باز پراکند از هر جانوری
وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً و فرو فرستادیم از آسمان آبی فَأَنْبَتْنا فِيها تا برویانیدیم در زمین مِنْ كُلِّ زَوْجٍ از هر جفتی كَرِيمٍ نیکو آزاده آسان یافت.
هذا خَلْقُ اللَّهِ اینچه می‌بینید آفریده اللَّه است
فَأَرُونِي پس با من نمائید
ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ که آن چه چیزاند که ایشان آفریدند که فرود از او اند
بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (11) که کافران در گمراهی آشکارااند.
وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ لقمان را حکمت دادیم
أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ آزادی کن اللَّه را
وَ مَنْ يَشْكُرْ و هر که آزادی کند خدای را و نیکویی ازو بیند
فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ آن خود را کند و تن خود را سود می‌کند،
وَ مَنْ كَفَرَ و هر که ناسپاسی کند نیکویی نه ازو بیند
فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (12) اللَّه از همه بی‌نیاز است ستوده.
وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ لقمان گفت پسر خویش را،
وَ هُوَ يَعِظُهُ و او پند میداد او را
يا بُنَيَّ ای پسرك من
لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ انباز مگیر با اللَّه
إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (13) که انباز گرفتن با او بیدادی است بزرگ.
وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ وصیت کردیم مردم را بنیکویی کردن با پدر و مادر
حَمَلَتْهُ أُمُّهُ برداشت مادر او را در شکم
وَهْناً عَلى وَهْنٍ سستی بر سستی

وَ فِصالُهُ فِي عامَيْنِ و شيردادن او با بازكردن از شير در دو سال أَنِ اشْكُرْ لِي كه آزادى كن مرا، وَ لِوالِدَيْكَ و دو زاينده خود را إِلَيَّ الْمَصِيرُ (14) بازآمد با منست.
وَ إِنْ جاهَداكَ و اگر باكوشد با تو پدر و مادر تو
عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي بر آن كه انباز گير با من
ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ چيزى كه تو آن را مى‌ندانى
فَلا تُطِعْهُما نگر فرمان ايشان نبرى وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوفاً و با ايشان مى‌زى و جهان ميدار درين جهان باندام و بچم در كارهاى اين جهانى. وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ و بر پى راه آن مرد رو كه او را روى با من است ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ آن گه بازگشت شما با من است فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (15) آگاه كنم شما را به پاداش از آن چيز كه ميكرديد.
يا بُنَيَّ اى پسرك من إِنَّها إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اگر نيكيها همسنگ يك دانه خردل بود فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ و آن خردل دانه در سنگ خاره بود أَوْ فِي السَّماواتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يا در آسمانها يا در زمين يَأْتِ بِهَا اللَّهُ الله آن را آرد إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (16) كه الله باريك‌دان است دوربين از نهان آگاه.
يا بُنَيَّ اى پسرك من أَقِمِ الصَّلاةَ نماز بپاى دار وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ و بنيكوكارى فرماى وَ انْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ و از ناپسند باز زن و از كار زشت داشته وَ اصْبِرْ عَلى ما أَصابَكَ و شكيبايى كن بر آن رنج كه بتو رسد إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (17) كه آن از استوارى كارها است و درستى نشانهاى آن.
وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ يك سو روى بيكسو مبر از مردمان بگردن كشى وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً و در زمين بخود كامه‌اى مرو إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كه الله دوست ندارد كُلَّ مُخْتالٍ ازين هر خرامنده‌اى خرامان، فَخُورٍ (18) لاف‌زنى خويشتن‌ستايى.
وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ و در رفتن خويش بچم باش وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ و آواز خود فرود آر إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ (19) كه زشت‌تر آوازها آواز خران است.

النوبة الثانية

اين سوره لقمان سى و چهار (24) آيت است
و پانصد و چهل و دو (542) كلمت
و دو هزار و صد و ده (2110) حرف.
جمله بمكه فرو آمد مگر سه آيت كه بمدينه فرو آمد:

- وَ لَوْ أَنَّ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ تا آخر سه آيت.

- حسن گفت: جمله سورة مكى است مگر يك آيت: الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ از بهر آنكه فرض نماز و فرض زكاة بمدينه فرو آمد،

و درين سورة منسوخ نيست مگر اين كلمات: وَ مَنْ كَفَرَ فَلا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اين قدر از آيت منسوخ است بآيت سيف و باقى آيت محكم.

روى ابى بن كعب قال: قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «من قرأ سورة لقمان كان له لقمان رفيقا يوم القيامة و اعطى من الحسنات عشرا بعدد من عمل بالمعروف و عمل بالمنكر».
قوله الم، تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ يعنى تلك الحروف الثمانية و العشرون (28 حروف تهجي) آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ.
و قيل معناه هذه الآيات تلك الآيات الّتى وعدتم فى التورية و يجوز ان يكون تلك اشارة الى الآيات فى هذه السّورة، اى هذه آيات الكتاب الحكيم، اى المحكم و هو الممنوع من الفساد و البطلان،
و قيل الحكيم هاهنا هو المتضمّن للحكمة.
هُدىً وَ رَحْمَةً قراءة العامّة بالنصب على الحال و القطع و قرأ حمزة وَ رَحْمَةٌ بالرفع، يعنى هذا الكتاب هُدىً وَ رَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ سمّاه هدى لما فيه من الدّواعى الى الفلاح و الالطاف المؤدّية الى الخيرات و المحسن لا يقع مطلقا الّا مدحا صفة للمؤمنين و فى تخصيص كتابه بالهدى و الرحمة للمحسنين دليل على انه ليس بهدى لغيرهم و قد قال تعالى: وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ فِي آذانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى، و قال تعالى: وَ إِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكافِرِينَ

هدی در قرآن بر هشده وجه است و جمله این وجوه بدو معنی بازمیگردد:
- یکی دعوت،
- و دیگر شرح و توفیق.

امّا آنچه بمعنی دعوت است بانبیاء و ائمّة و شیاطین اضافت کرد،
- انبیاء را گفت: وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ ای داع،
- و ائمه را گفت: وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا ای یدعون بامرنا،
- و شیطان را گفت: كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ ای یدعوه.
- و آنچه به معنی شرح و توفیق است حق تعالی بخود اضافت کرد که جز وی جلّ جلاله کس را روا نیست و مخلوق را سزا نیست، بندگان را خود توفیق ایمان دهد و دلها بمعرفت خود روشن گرداند، و مر بنده را توحید خود کرامت کند و راه بخود خود نماید:
- وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا
- وَ ما أَنْتَ بِهادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ
- إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ

و از روی لغت معنی هدی امالت است، یقال: فلان یتهادی فی مشیته ای یتمایل، فعلى هذا التأويل هدى اللَّه یعنی امالة قلب الانسان من الكفر الى الايمان و من الضّلالة الى السنّة.
آن که محسنان را تفسیر کرد گفت: الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ یدیمونها بحقوقها و حدودها و شرائطها.
شرائط نماز دو قسم است:
- قسمی شرائط جواز گویند یعنی فرائض و حدود و اوقات آن،
- و قسمی شرائط قبول گویند یعنی تقوی و خشوع و اخلاص و تعظیم و حرمت آن.

قال اللَّه تعالى: إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ
و تا این هر دو قسم بجای نیارد معنی اقامت درست نشود.
ازینجا است که ربّ العزة در قرآن هر جای که بنده را نماز فرماید أَقِيمُوا الصَّلاةَ گوید

و صلّوا نگويد
و يُؤْتُونَ الزَّكاةَ اى يعطونها بشروطها الى مستحقّيها وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ اى بالدّار الآخره و الجزاء على الاعمال هُمْ يُوقِنُونَ فلا يشكّون فى البعث و الحساب.
و انما اعاد لفظة «هم» للتوكيد فى اليقين بالبعث و الحساب.
أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ،

- على هدى بيان عبوديت است،
- من ربّهم بيان ربوبيّت است،

بعد از گزارد معاملت و تحصيل عبادت ايشان را بستود، هم باعتقاد سنّت هم بگزارد عبوديت، هم باقرار ربوبيّت.
و فى الاية دليل انّ العبد لا يهتدى بنفسه الّا بهداية اللَّه تعالى. الا ترى انه قال عزّ و جلّ: عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ ردّ على المعتزلة فانهم يقولون: العبد يهتدى بنفسه.
وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ يعنى يختار لهو الحديث.
و قيل يشترى بماله كتبا فيها لهو الحديث.
مقاتل گفت: در شأن النضر بن الحارث فرو آمد، مردى كافر دل كافر كيش بود، سخت خصومت با رسول خدا، قتله رسول اللَّه صبرا حين فرغ من وقعة بدر. مردى بازرگان بود سفر كردى بديار عجم و در زمين عجم اخبار پيشينيان: قصه رستم و اسفنديار و امثال ايشان بخريد و قريش را گفت محمد آنچه ميگويد از قصّه پيشينيان چون عاد و ثمود هم چنان است كه من بشما آوردم از اخبار رستم و اسفنديار و اكاسره. قريش استماع قرآن در باقى كردند و همه روى بوى آوردند و آن قصه‌هاى عجم مى‌شنيدند اينست كه ربّ العالمين گفت: لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ يعنى يضلّ بتلك الكتب عن تدبّر آيات اللَّه.
و قيل: ان قراءة كتب العجم يشكّكهم فيما جعله للنبى حجّة من ذكر اخبار الامم الماضية.
ثمّ قال بِغَيْرِ عِلْمٍ اى لا يستحقّ ان يسمى عالما من فعل هذا الفعل من اضلال نفسه و اضلال غيره.
و قيل لم يعلم ما فى عاقبة ذلك من الوزر.

ابن عباس و مجاهد گفتند: لَهْوَ الْحَدِيثِ غنا و سرود فاسقان است در مجلس فسق.
و آیت در ذم کسی فرو آمد که کنیزکان مغنّیات خرد تا فاسقان را مطربی کنند، فيكون المعنى يشترى ذات لهو الحديث.
روى ابو امامة قال: قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): «لا يحلّ تعليم المغنّيات و لا بيعهن و اثمانهن حرام».
و فى مثل هذا نزلت الاية وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ. و ما من رجل يرفع صوته بالغنا الّا بعث اللَّه عليه شيطانين احدهما على هذا المنكب و الآخر على هذا المنكب فلا يزالان يضربانه بارجلهما حتى يكون هو الذى يسكت.
و عن ابى هريرة انّ النبى (صلي الله عليه وسلم) نهى عن ثمن الكلب و كسب الزمارة.
و قال مكحول: من اشترى جارية ضرّابة ليمسكها لغنائها و ضربها مقيما عليه حتى يموت لم اصل عليه، ان اللَّه يقول: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ الاية...

قال سعيد بن جبير: لَهْوَ الْحَدِيثِ معناه يستبدل و يختار الغناء و المزامير و المعازف على القرآن.
و قال سبيل اللَّه القرآن.
لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ يعنى ليضلّ غيره بذلك عن استماع القرآن.
و قرأ ابن كثير و ابو عمرو لِيُضِلَّ بفتح الياء، اى ليضلّ هو بهذا الفعل عن سبيل اللَّه.
و عن ابى امامة قال: قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم):
انّ اللَّه بعثنى هدى و رحمة للعالمين و امرنى بمحو المعازف و المزامير و الاوثان و الصلب و امر الجاهلية و حلف ربّى بعزته لا يشرب عبد من عبيدى جرعة من خمر متعمدا الّا سقيته من الصديد مثلها يوم القيامة مغفورا له او معذبا و لا يسقيها صبيّا صغيرا ضعيفا مسلما الّا سقيته مثلها من الصديد يوم القيامة مغفورا له او معذبا و لا يتركها من مخافتى الّا سقيته مثلها من

حيــاض القــدس يــوم القيامــة، لا يحــلّ بــيعهنّ و لا شــراهن و لا تعليمهنّ و لا التجارة بهن، و ثمنهن حرام يعنى الضّو ارب.

و عن محمد بن المنكدر قال: بلغنى انّ اللَّه عزّ و جلّ يقول يوم القيامة اين الـذين كـانوا ينزهـون انفسـهم و اسـماعهم عـن اللهـو و مزاميـر الشـيطان ادخلوهم رياض المسك، ثم يقول للملائكة اسمعوا عبادى حمدى و ثنـائى و تمجيدى. و اخبروهم ان: فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ.

وَ يَتَّخِذَها هُزُواً قرأ حمزة و الكسائى و يعقوب بنصب الذال عطفا على قوله ليضلّ

و قرأ الآخرون بضم الذال عطفا على قوله يشترى،

و المعنـى و هـو يتّخـذها هـزوا اى يتّخـذ آيـات اللَّه هـزوا، يعنـى يعيبهـا و يحقرها و يتسفّه على من يقرأها أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ مخز مذلّ.

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا وَلَّى مُسْتَكْبِراً هذا دليل على انّ الاية السابقة نزلت فى النضر بن الحارث،

يعنى و اذا قرى عليه آيات كتابنـا اعـرض عن تـدبّرها متكبـرا رافعـا نفسـه عن طاعة رسولنا و الاصغاء الى ما يتلوه عليـه مـن آياتنـا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها يعنى لم يتدبّرها و لم يفكّر حتى هو بمنزلـة من لا يسمع لـوقر و صمم فِي أُذُنَيْهِ يقال وقرت اذنه و وقرها اللَّه اللّهم قرّ اذنه فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ.

إِنَّ الَّـذِينَ آمَنُـوا وَ عَمِلُـوا الصَّـالِحاتِ الايمـان التصـديق بالقلـب و تحقيقـه بالاعمال الصالحة و لذلك قرن اللَّه بينهما و جعل الجنّـة مستحقة بهمـا. قـال اللَّه تعالى: إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ.

و قيل استحقاق الجنّة بالايمان و استحقاق الدرجات بالاعمال

لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ اضاف الجنّات الى النعيم لتحقيق النعيم بتلك الجنّات.

و قيل جنّات النعيم احدى الجنان السّبع على ما روى وهب بن منبه عن ابن عباس: قال: خلق اللَّه الجنان يوم خلقها فصلّى بعضها على بعض فهى سبع جنان:

- دار الجلال،
- و دار السلام،
- و جنة عدن و هى قصبة الجنة مشرفة على الجنان كلّها،

- و جنّة المأوى،
- و جنة الخلد،
- و جنّة الفردوس،
- و جنات النعيم.

قال: و الجنان كلّها مائة درجة ما بين الدرجتين مسيرة خمس مائة عام،

- حيطانها لبنة من ذهب و لبنة من ياقوت و لبنة من زبرجد،
- ملاطها المسك
- و قصورها الياقوت
- و غرفها اللؤلؤ
- و مصاريعها الذهب
- و ارضها الفضّة
- و حصباؤها المرجان
- و ترابها المسك،

اعدّ الله لاوليائه يقول تعالى: اوليائى جوزوا الصراط بعفوى و ادخلوا الجنّة برحمتى.

خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ نصب على المصدر و حَقًّا حال للوعد، اى وعد الله وعدا حقا اى من صفة وعد الله انّه حق و حاله انّه ينجز لا محالة وَ هُوَ الْعَزِيزُ المنيع لا يغلب و لا يقهر الْحَكِيمُ لا يسهو فى فعله و لا يغلط.

خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها الهاء راجعة الى السماوات لا غير يعنى خلق السماوات السبع و امسكها بقدرته على غير عمد و انتم ترونها كذلك و العمد جمع عمود

وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ يعنى لان تميد بكم لقوله: يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا يعنى لئلا تضلّوا، وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دابَّةٍ مع كثرتها و اختلاف اجناسها.

وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ اى من السحاب مطرا فى اوقات الحاجات اليها فَأَنْبَتْنا فِيها اى فى الارض مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ اى من كلّ صنف جنس من النّبات حسن المنظر كثير المنافع،

و قيل: سمّاه كريما لانه يكرم على العباد ما ينتفعون به.

هذا خَلْقُ اللَّهِ ای هذا الذی عدّدته علیکم، خلق الله ای مخلوقه فاقام الخلق مقام المخلوق توسّعا کقولك: هذا درهم ضرب الامیر ای مضروبه، فَأَرُونِي ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ عن آلهتکم التي تعبدونها، یعنی ارونی ما ذا خلقه الاصنام ای لیس یقدرون علی ذلك لانّها عاجزة عن الخلق و هی فی ذواتها مخلوقة، بَلِ الظَّالِمُونَ ای الکافرون، فِي ضَلالٍ مُبِينٍ فی ذهاب عن الخلق بیّن واضح بان و ابان بمعنی واحد.

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ لقمان مردی حکیم بود از نیکمردان بنی اسرائیل خلق را پند دادی و سخن حکمت گفتی و در عهد وی هیچ بشر را آن سخن حکمت نبود که او را بود.

و علماء تفسیر متفق‌اند که از اولیاء بود نه از انبیاء مگر عکرمة که وی تنها میگوید پیغامبر بود و این خلاف قول مفسّران است.

و گفته‌اند پیغامبر نبود امّا هزار پیغامبر را شاگردی کرده بود و هزار پیغامبر او را شاگرد بودند در سخن حکمت.

و خلاف است که حرفت وی چه بوده،

- قومی گفتند نجّار بود،
- قومی گفتند خیّاط بود،
- قومی گفتند شبان بود.

روزی مردی بوی بگذشت و بنی اسرائیل او را جمع شده بودند و ایشان را پند میداد آن مرد گفت: تو نه آن شبانی که با من بفلان جایگه گوسپند بچرا داشتی؟ لقمان گفت: آری من آن شبانم که تو دیدی.

آن مرد گفت: بچه خصلت باین پایگاه رسیدی؟

گفت:

- بصدق الحدیث
- و اداء الامانة
- و ترك ما لا یعنینی

(بسخن راست گفتن
و امانت برمّت گزاردن
و آنچه در دین بکار نیاید و از آن بسر شود بگذاشتن.

و نسب وی بقول محمد بن اسحاق هو لقمان بن ناعور بن ناخور بن

تارخ و هو آزر.
وهب گفت: ابن اخت ایوب بود.
مقاتل گفت: ابن خاله ایوب بود
و بیشترین مفسّران میگویند غلامی سیاه بود نوبی ستبر لب، بزرگ بینی، زفت ساق، ستبر گردن، بلند بالا، ادبی تمام داشت و عبادت فراوان، و سینه آبادان، و دلی بنور حکمت روشن. بر مردمان مشفق و در میان خلق مصلح و همواره ناصح. خود را پوشیده داشتی، و بر مرگ فرزندان و هلاك مال غم نخوردی و از تعلّم هیچ نیاسودی. حکیم بود حلیم و رحیم و کریم. و در عصر داود بود، سی سال با داود همی‌بود بیکجای. و از پس داود زنده بود تا بعهد یونس بن متی
و سبب عتق وی آن بود که مولی نعمت وی او را آزمونی کرد تا بداند که عقل وی چند است و حکمت و دانش وی کجا رسیده.
گوسپندی بوی داد گفت این را قربانی کن و آنچه از جانور خوشتر و نیکوتر است بمن آر.
لقمان از آن گوسپند دل و زبان بیاورد.
گوسپندی دیگر بوی داد که این را قربان کن و آنچه از جانور بتر است و خبیث‌تر بمن آر.
لقمان همان دل و زبان بوی آورد،
خواجه گفت این چه حکمت است که از هر دو یکی آوردی گفت: انّهما اطیب شیء اذا طابا و اخبث شیء اذا خبثا. خواجه آن حکمت از وی بپسندید و او را آزاد کرد.
و عن نافع عن ابن عمر قال: سمعت رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) يقول حقا اقول لم يكن لقمان نبيّا و لكن كان عبدا كثير التفكر حسن اليقين احبّ اللَّه فاحبّه فمنّ عليه بالحكمة.

و روى انه كان نائما نصف النهار فنودى يا لقمان هل لك ان يجعلك اللَّه خليفة فى الارض فتحكم بين الناس بالحقّ؟
فاجاب الصّوت فقال: ان خيّرنى ربّى قبلت العافية و لم اقبل البلاء و ان عزم علىّ فسمعا و طاعة فانّى اعلم ان فعل بى ذلك اعاننى و عصمنى.

فقالت الملائكة بصوت لا يراهم: لم يا لقمان؟ قال لانّ الحاكم باشدّ المنازل و اكدرها يغشاه الظلم من كلّ مكان ان يعن فبالحرى ان ينجو و ان اخطأ اخطأ طريق الجنّة و من يكن فى الدّنيا ذليلا خير من ان يكون شريفا و من يختر الدّنيا على الآخرة تفته الدّنيا و لا يصيب الآخرة فعجبت الملائكة من حسن منطقه فنام نومة فاعطى الحكمة فانتبه و هو يتكلّم بها.
ثمّ نودى داود بعده فقبلها فلم يشترط ما اشترط لقمان فهوى فى الخطيئة غير مرّة كل ذلك يعفو اللَّه عنه و كان لقمان يوازره بحكمته فقال له داود طوبى لك يا لقمان اعطيت الحكمة و صرفت عنك البلوى و اعطى داود الخلافة و ابتلى بالبليّة و الفتنة.
وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ

- رأس الحكمة الشكر للَّه
- ثم المخافة منه
- ثم القيام بطاعته.

و قيل الحكمة هى

- الاصابة فى القول
- و العمل
- و الفقه فى الدين.

أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ
قال الزّجاج معناه آتينا لقمن الحكمة لان يشكر للَّه.
و قيل هو بدل من الحكمة.
و قيل: هو تفسير للحكمة،
وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ لانّ الشاكر يستحق المزيد، من قوله: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ اى يعود منفعة شكره اليه.
وَ مَنْ كَفَرَ لن يضرّ اللَّه فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عن العباد و شكرهم. حَمِيدٌ محمود فى صنعه.

وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ اى اذكر اذ قال لقمن لابنه و اسم ابنه ثاران، و قيل مشكم، و قيل انعم، وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ، يا بنىّ انّها ان تلك، يا بنىّ اقم. قرأ حفص بفتح الياء فى ثلاثتهنّ و قرأ ابن كثير باسكان الياء فى

الاولـى و الثالثـة و كسـر اليـاء فـى الثانيـة، و قـرأ البـاقون بكسـر اليـاء فـى ثلاثتهنّ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ هذا هو الظلم الذى حذر منه ابرهيم فى سورة الانعام: الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ و قـال الشاعر:

الحمد للّه لا شريك له

من اباها فنفسه ظلما

و وقف بعض المفسّرين على قوله: لا تُشْرِكْ ثم ابتداء بالقسم فقال: بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ اظلم الظلم.

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ اى وصّيناه بالاحسان الى والديه

ثمّ رجح الامّ و بيّن عظم حق الوالدة

فقال: حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلى وَهْنٍ اى ضعفا على ضعف و شدّة بعد شدّة.

فالوهن الاوّل ما ينوؤها من ثقل الحمل

و الوهن الثانى ما يعتريها من الطلق، و عبوء التربية و الرضاع.

وَ فِصالُهُ فِي عامَيْنِ المراد بهذا الفصال الرضاع لانّ عاقبة الرضاع الفصال كقوله: أَعْصِرُ خَمْراً و المعنى انّها بعد الوضع ترضعه عامين.

و ذلك مما يزيدها ضعفا. فلهذا وجب على الولد مراعاتها و القيام بشكرها.

و فى الحديث سئل رسول اللّه (صلي الله عليه وسلم):

من احق الناس بحسن الصحبة؟

فقال امّك.

فقال: ثمّ من؟

قال: امّك.

قال: ثم من؟

قال: امّك.

قال: ثمّ من؟

قال ابوك.

قال: ثمّ من؟

قال: الاقرب فالاقرب.

و قيل:

- رعاية حق الوالد من حيث الاحترام

- و رعاية حق الامّ من حيث الشفقة و الاكرام.

و قرى فى الشواذ و فصله فى عامين أي حد منتهى رضاعه فى انقضاء عامين، قال هاهنا فى عامين. و قال فى سورة البقرة: حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ لانّ لا يزاد عليهما.

أَنِ اشْكُرْ لِي يعنى و وصّيناه ان اشكر لى وَ لِوالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ

اى مصيرك الىّ و حسابك علىّ فلا تخالف طاعتى.

و فى كلام لقمان لابنه انّ الله رضينى لك فلم يوصّنى بك و لم يرضك لى فوصّاك بى.

و قال سفيان بن عيينة فى قوله تعالى: أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِوالِدَيْكَ قال

- من صلّى الصلوات الخمس فقد شكر الله
- و من دعا للوالدين فى ادبار الصلوات الخمس فقد شكر الوالدين.

وَ إِنْ جاهَداكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي يعنى و مع ما اوصيك به من برّ الوالدين ان حملاك على ان تشرك بى فَلا تُطِعْهُما فانّ حقهما و ان عظم فليس باعظم من حقى.

وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوفاً يعنى بالإنفاق عليهما

وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ يعنى اتّبع سبيل محمّد (صلي الله عليه وسلم) فيما يدعوك اليه من طاعتى،

ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

هذه الاية و نظيرها فى سورة العنكبوت نزلتا فى قوم اسلموا و لهم آباء و امّهات مشركون يبطّئونهم عن الاسلام و يرغبونهم عنه.

و قيل نزّلت فى ابى بكر الصديق و ذلك انّه حين اسلم اتاه

- عثمان
- و طلحة
- و الزبير
- و سعد بن ابى وقاص
- و عبد الرحمن بن عوف

قالوا له قد صدّقت هذا الرجل و آمنت به؟

قال نعم هو صادق فأمنوا به ثمّ حملهم الى النّبي (صلي الله عليه وسلم) حتى اسلموا فهؤلاء لهم سابقة الاسلام اسلموا بارشاد ابى بكر،

قال اللَّه تعالى: وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ يعنى أبا بكر
و قد تضمنت الاية

- النهى عن صحبة الكفار و الفسّاق
- و الترغيب فى صحبة الصالحين.

ثم عاد الى عظة لقمان ابنه. فقال: يا بُنَيَّ إِنَّها إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ، انّها انّث لمكان الحبّة كقوله: فَإِنَّها لا تَعْمَى الْأَبْصارُ فانّث لمكان الأبصار و يجوز ان يكون المراد بالتأنيث الحسنة يعنى انّ الحسنة ان تلك مثقال حبّة. قال مقاتل: انّ ابن لقمان قال لابيه يا ابت: ان عملت بالخطيئة لا يرانى احد كيف يعلمها اللَّه فقال يا بنىّ ان الخطيئة ان تك مثقال حبّة. يقال مثقال الشيء ما يساويه فى الوزن و كثر فى الكلام فصار عبارة عن مقدار الدينار.
قرأ نافع مثقال حبّة بالرفع على اسم كان و مجازه ان يقع مثقال حبّة و حينئذ لا خبر له فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ قال اكثر المفسّرين هى الصخرة الّتى عليها الارض و هى التي تسمّى السّجّين و ليست من الارض و هى التي يكتب فيها اعمال الفجّار و خضرة السّماء منها و هى على الريح ليست فى السّماء و لا فى الارض، ثم قال: أَوْ فِي السَّماواتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يعنى فى اىّ موضع حصل من الامكنة التي هى السماوات و الارض لم يخف عليه مكانها فيأتى اللَّه بها يوم القيامة و يجازى عليها، إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ باستخراجها خَبِيرٌ بمكانها. و فى بعض الكتب انّ هذه الكلمة آخر كلمة تكلم بها لقمن. فانشقت مرارته من هيبتها فمات. و قال الحسن معنى الاية هو الاحاطة بالاشياء صغيرها و كبيرها. و قيل المراد بها الرزق، يعنى ان كان للانسان رزق مثقال حبّة خردل فى هذه المواضع جاء بها اللَّه حتى يخرجها و يسوقها الى من هى رزقه. و فى الخبر: انّ الرزق مقسوم لن يعد و امرأ ما كتب له، انّ الرزق ليطلب الرجل كما يطلبه اجله.
يا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلى ما أَصابَكَ فى ذات اللَّه من المضرة فى الامر بالمعروف و النهى عن المنكر.
و قيل: وَ اصْبِرْ عَلى ما أَصابَكَ من شدائد الدّنيا من الامراض و الفقر و الهمّ و الغم.
إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ اى انّ الذى اوصيتك به ممّا عزم اللَّه على عباده،

اى امرهم به امرا حتما عَزْمِ الْأُمُورِ ما لا يشوبه شبهة و لا يدافعه ريبة.
و فى الخبر من صلّى قبل العصر اربعا غفر اللَّه له مغفرة عزما اى هذا الوعد صادق عزيم وثيق.
و فى دعائه (صلي الله عليه وسلم) «اسئلك عزائم مغفرتك» اى اسئلك ان توفقنى للاعمال التي تغفر لصاحبها لا محالة.
وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ قرأ ابن كثير و ابن عامر و عاصم و يعقوب لا تصعّر بتشديد العين و قرأ الآخرون لا تصاعر و معناهما واحد، يقال صعّر وجهه و صاعر اذا مال و اعرض تكبّرا مثل ضعف و ضاعف. قال عكرمة: هو الّذى اذا سلّم عليه لوى عنقه تكبرا و الصعر التواء و ميل فى العنق من خلقة او داء او كبر فى الانسان و فى الإبل. تقول: رجل اصعر و اصيد و الصيد كالصعر،
وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً اى لا تمش بالخيلاء و الكبر.
مرحا مصدر وقع موقع الحال. و المرح اشدّ الفرح.
إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ فى مشيته، فَخُورٍ الفخور الذى يعدّد مناقبه تطاولا بها و احتقارا لمن عدم مثلها. و قيل الفخور كثير الفخر، عن ابن عمر قال: قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): خرج رجل يتبختر فى الجاهلية عليه حلّة فامر اللَّه عزّ و جلّ الارض فاخذته فهو يتجلجل فيها الى يوم القيامة.
وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ القصد و الاقتصاد التوسط فى الامر، قال بعضهم: انّ للشّيطان من ابن آدم نزعتان بايتهما ظفر قنع:

- الافراط
- و التفريط.

و قيل كلا طرفى القصد مذموم. و منه قوله عزّ و جلّ: وَ عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ و تأويل الاية اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ لا مرحا و اختيالا و لا خرقا و استعجالا. و قال ابن مسعود كانوا ينهون عن خبب اليهود و دبيب النصارى و لكن مشيا بين ذلك.
و عن النبى (صلي الله عليه وسلم): سرعة المشى يذهب بهاء المؤمن.
وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ يقال: غضّ صوته و غضّ بصره اذا خفض صوته و غمض بصره. و فى الحكمة حسبك من صوتك ما اسمعت اهل مجلسك،

إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْواتِ ای اقبح الاصوات لَصَوْتُ الْحَمِيرِ اوّله زفير و آخره شهيق و هما صوت اهل النار. و قال سفيان الثورى: صياح كل شىء تسبيحه الّا الحمار فانّه يصيح لرؤية الشيطان. و روى عن النبى (صلي الله عليه وسلم) قال: «انّ اللَّه يبغض ثلث اصوات: نهقة الحمير و نباح الكلب و الداعية بالحرب» يعنى النائحة، و قيل لَصَوْتُ الْحَمِيرِ العطسة المنكرة حكاه اقضى القضاة الماوردى و وجه هذا القول انّه جعل الحمير فعيلا من قولهم طعنة حمراء اى شديدة و من قولهم حمّارة القيظ شدّته و الحمار سمّى حمارا لشدّته، ثمّ لا تخصيص له بالعطسة دون غيرها من الاصوات.

النوبة الثالثة

قوله تعالى و تقدّس: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
بسم اللَّه نور الاسرار و سرور الأبرار،
بسم اللَّه قهر الشيطان الغدّار،
و سبب لمرضاة الملك الجبار.
اللَّه است آفريدگار جهان و جهانيان، من قوله: اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ.
اللَّه است روزى‌دهنده آفريدگان، من قوله: وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها.
اللَّه است نگه دارنده زمين و آسمان، من قوله: إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ.
اللَّه است كفايت كننده شغل بندگان، من قوله: أَ لَيْسَ اللَّهُ بِكافٍ عَبْدَهُ.
اللَّه است راه نماينده مؤمنان، من قوله: وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا.
اللَّه است غيب‌دان و نهان‌دان، من قوله يَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفى.
اللَّه است آمرزنده گناهان، من قوله: إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً.
اللَّه است بخشاينده و مهربان بر مؤمنان، من قوله: وَ كانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيماً.
بسم اللَّه در تحت هر حرفى اشارتى است و در آن اشارت بشارتى،
با اشارت است كه بصيرم مى‌بينم كردار تو.
سين اشارت است كه سميع‌ام مى‌شنوم گفتار تو،

میم اشارتست که مجیبم می‌نیوشم دعاء تو.
با اشارت است ببرّ او،
سین اشارت است بسرّ او.
میم اشارت است بمنّت او
گویی قسم یاد میکند میگوید جلّ جلاله:
ببرّ من با بندگان من،
بسرّ من با دوستان من،
بمنّت من بر مشتاقان من که عذاب نکنم بنده‌ای را که باخلاص گوید نام من
و در هر کار ابتدا کند بنام من
با بقاء او، سین سناء او، میم مجد او،
بابقاء بنده،
سین سرور بنده،
میم مقام بنده.
میگوید عزّ جلاله:
عبدی بقاء من بمن،
بقاء تو زمن،
سناء من صفت من،
سرور تو صحبت من،
مجد من جلال من،
مقام تو بر درگاه من.
اللّه‌ام که کافران را عذاب کنم اظهار حجّت را،
رحمانم با مؤمنان فضل کنم اظهار منّت را.
رحیم‌ام عاصیان را عفو کنم اظهار رحمت را.
الم : الالف یشیر الی الایة
و اللّام یشیر الی لطفه و عطائه
و المیم یشیر الی مجده و سنائه
فبآلائه رفع الجحد عن قلوب اولیائه
و بلطف عطائه اثبت المحبّة فی اسرار اصفیائه

و بمجده و سنائه مستغن عن جميع خلقه بوصف كبريائه.
**
الف اشارتست بآلاء و نعماء
و لام اشارتست بلطف و عطاء او،
ميم اشارتست بمجد و سناء او.
ميگويد بآلاء و نعماء من،
بلطف و عطاء من،
بمجد و سناء من كه اين حروف قرآن كلام من.

تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ اى هذه آيات الكتاب المحكم المحروس عن التغيير و التبديل.
كتاب ربّانى،
كلام يزدانى،
نامه آسمانى،
حبل اللَّه المتين
و نور المبين،
حجّت رسالت و منشور نبوّت و معجز دعوت.
نامه‌اى كه تغيير و تبديل را درو راهى نه،
حكم و امثال او را كوتاهى نه،
معانى و احكام او را تناهى نه،
رسم و نظم او را تباهى نه،
متّبع او را گمراهى نه.
هُدىً وَ رَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ عابدان را هدى و رحمت است،
عارفان را دليل و حجّت است.
هر كه را قرآن طبيب بود اللَّه او را حبيب بود،
هر كرا قرآن انيس بود اللَّه او را جليس بود،
هر كرا قرآن رفيق بود قرينش توفيق بود،
هر كرا قرآن امام بود مقرّش دار السّلام بود.

آدمیان دو گروه‌اند: آشنایان‌اند و بیگانگان.

- آشنایان را قرآن سبب هدایت است،
- بیگانگان را سبب ضلالت است، کما قال تعالی: يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِي بِهِ كَثِيراً
- بیگانگان چو قرآن شنوند پشت بر آن کنند و گردن کشند کافروار چنان که ربّ العزّة گفت: وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا وَلَّى مُسْتَكْبِراً الآیه.
- آشنایان چون قرآن شنوند بنده‌وار بسجود درافتند و با دلی تازه زنده در اللَّه زارند چنان که اللَّه گفت: إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً

آن گه سرانجام هر دو گروه پیدا کرد،

- دشمن را عقوبت که: فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ
- و دوست را مثوبت که: لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا الایة.

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ.
بدان که حکمت

- فعلی است بر صواب
- یا نطقی بر صواب:
- فعل بر صواب و زن معاملت نگه‌داشتن است با خود میان بیم و امید و با خلق میان شفقت و مداهنت و با حق میان هیبت و انس،
- و نطق بر صواب آنست که هزل در ذکر حق نیامیزی و تعظیم در آن نگه‌داری و آخر هر سخن باوّل آن پیوندی.

حکیم اوست که هر چیز بر جای خود نهد و هر کار که کند بسزای آن کار کند و هر چیزی در همتای آن چیز بندد.

و این حکمت از کسی بیاید که در دنیا زاهد شود و بر عبادت مواظبت نماید.

مصطفی (صلي الله عليه وسلم) گفت: «من زهد فی الدّنیا اسکن اللَّه الحکمة قلبه و انطق بها لسانه» و قال علی بن ابی طالب (علیه السلام): روّحوا هذه القلوب و اطلبوا لها ظرایف الحکمة فانّها تملّ کما تملّ الأبدان.

و قال الحسين بن منصور: الحكمة سهام و قلوب المؤمنين اهدافها و الرّامی اللَّه و الخطاء معدوم.
و قيل: الحكمة العلم اللّدنّی.
و قيل هو النّور المفرّق بين الالهام و الوسواس.
و قيل لبعضهم من اين يتولّد هذا النّور فی القلب؟
فقال: من الفكرة و العبرة و هما من ميراث الحزن و الجوع.
وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ الاية...
لقمان پسر خويش را پند داد و وصيّت كرد كه ای پسر بسورها مرو كه ترا رغبت در دنيا پديد آيد و آخرت بر دل تو فراموش گردد.
ای پسر اگر سعادت آخرت ميخواهی و زهد در دنيا بتشييع جنازه‌ها بيرون شو
و مرگ پيش چشم خويش دار
و در دنيا چنان مباش كه عيال و وبال مردم شوی
از دنيا قوت ضرورتی بردار و فضول بگذار.
ای پسر روزه كه داری چنان دار كه شهوت ببرد نه قوّت ببرد و ضعيف كند تا از نماز با زمانی كه بنزديك اللَّه نماز دوست‌تر از روزه.
ای پسر از نيك زنان تا توانی بر حذر باش و از زنان بد فرياد خواه با اللَّه كه ايشان دام شيطان‌اند و سبب فتنه.
ای پسر چون قدرت يابی بر ظلم بندگان، قدرت خدای بر عقوبت خود ياد كن و از انتقام وی بينديش كه او جلّ جلاله منتقم است، دادستان از گردن‌كشان و كين‌خواه از ستمكاران و بحقيقت دان كه ظلم تو از آن مظلوم فرا گذارد و عقوبت اللَّه اندر ان ظلم بر تو بماند و پاينده بود.
ای پسر و مبادا كه ترا كاری پيش آيد از محبوب و مكروه كه نه در ضمير خود چنان دانی كه خير و صلاح تو در آنست.
پسر گفت: ای پدر من اين عهد نتوانم داد تا آن گه كه بدانم كه آنچه تو گفتی چنانست كه تو گفتی.
پدر گفت: اللَّه تعالی پيغامبری فرستادست و علم و بيان آنچه من گفتم با وی است تا هر دو بنزديك وی شويم و از وی پرسيم هر دو بيرون آمدند و بر مركوب نشستند و آنچه در بايست بود از توشه و زاد سفر برداشتند،

بیابانی در پیش بود مرکوب همی‌راندند، تا روز بنماز پیشین رسید و گرما عظیم بود، آب و توشه سپری گشت و هیچ نماند. هر دو از مرکوب فرو آمدند و پیاده بشتاب همی‌رفتند. ناگاه لقمان در پیش نگرست سیاهی دید و دود، با دل خود گفت آن سیاهی درخت است و آن دود نشان آبادانی و مردمان که آنجا وطن گرفته‌اند، هم چنان همی‌رفتند بشتاب، ناگاه پسر لقمان پای بر استخوانی نهاد.
آن استخوان بزیر قدم وی برآمد و به پشت پای بیرون آمد، پسر بیهوش گشت و بر جای بیفتاد.
لقمان در وی آویخت و آن استخوان بدندان از پای وی بیرون کرد و عمامه وی پاره کرد و بر پای وی بست.
لقمان آن ساعت بگریست و يك قطره آب چشم وی بر روی پسر افتاد،
پسر روی فرا پدر کرد گفت: ای بابای من می بگریی بچیزی که می‌گویی بهی من و صلاح من در آنست.
ای پدر چه بهتری است ما را اندرین حال، آب و توشه سپری شد و ما هر دو درین بیابان متحیر بماندیم، اگر تو بروی و مرا برین حال بجای مانی با غم و اندیشه روی و اگر با من اینجا مقام کنی برین حال هر دو بمیریم، درین چه بهتری است و چه خیرت.
پدر گفت: اما گریستن من از آنست که من دوست داشتمی که بهر حظّی که مرا از دنیاست من فدای تو کردمی که من پدرم و مهربانی پدران بر فرزندان معلوم است و اما آنچه می‌گویی که درین چه خیرت است تو چه دانی مگر آن بلا که از تو صرف کرده‌اند خود بزرگتر از این بلاست که بتو رسانیده‌اند، و باشد که این بلا که بتو رسانیده‌اند آسانتر از آنست که از تو صرف کرده‌اند، ایشان درین سخن بودند که لقمان فرا پیش نگرست و هیچ چیز ندید از آن سواد و دخان.
با دل خویش گفت من آنجا چیزی میدیدم و اکنون نمی‌بینم ندانم تا آن چه بود.
ناگاه شخصی دید که همی‌آمد بر اسبی نشسته و جامه‌ای سپید پوشیده، آواز داد که لقمان تویی؟
گفت آری،

گفت: حکیم تویی؟
گفت چنین میگویند،
گفت: آن پسر بی‌خرد چه گفت؟
اگر نه آن بودی که این بلا بوی رسید هر دو را بزمین فرو بردندی چنان که آن دیگران را فرو بردند. لقمان روی وا پسر کرد گفت: دریافتی و بدانستی که هر چه بر بنده رسد از محبوب و مکروه خیرت و صلاح وی در آن است؟
پس هر دو برخاستند و برفتند.
عمر خطاب از اینجا گفت: من باك ندارم که بامداد برخیزم بر هر حال که باشم بر محبوب یا بر مکروه، زیرا که من ندانم که خیرت من اندر چیست؟
موسی (علیه السلام) گفت: بار خدایا از بندگان تو کیست بزرگ گناه‌تر؟
گفت:آن کس که مرا متّهم دارد.
موسی گفت: بار خدایا آن کیست که ترا متّهم دارد؟
گفت: آن کس که استخارت کند و از من بهتری خویش خواهد، آن گه بحکم من رضا ندهد، آن گه در آخر وصیّت گفت:
وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ای کن فانیا عن شواهدك مأخوذا عن حولك و قوّتك منتسقا بما استولی علیك من كشوفات سرّك و انظر من الذی یسمع صوتك حتی تستفیق من خمار غفلتك.
إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ فی الاشارة انّه الذی یتكلّم فی لسان المعرفة بغیر اذن من الحق
و قالوا هو الصّوفی یتكلّم قبل اوانه.
و قیل: من تصدّر قبل اوانه تصدّی لهوانه.

2
آیة 20 الي 34

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ۗ وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ
مُنِيرٍ {20}

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا
عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ
السَّعِيرِ {21}

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ ۗ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ {22}

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا
عَمِلُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ {23}

نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ {24}

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ج قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ج بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {25}

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ج إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ {26}

وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ قلى إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {27}

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ قلى إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ{28}

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ {29}

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ
وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ {30}

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ
مِنْ آيَاتِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ {31}

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا
إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ {32}

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ
عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا ۚ إِنَّ وَعْدَ
اللَّهِ حَقٌّ ۖ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ
الْغَرُورُ {33}

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ {34}

2 النوبة الاولى

قوله تعالى: أَ لَمْ تَرَوْا نمی‌بينيد؟
أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ كه اللَّه شما را نرم كرد و بفرمان،
ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ هر چه در آسمانها و زمينها چيز است
وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ و تمام كرد و فراخ بر شما نعمتهاى خويش
ظاهِرَةً آشكارا وَ باطِنَةً و نهان،
وَ مِنَ النَّاسِ و از مردمان كس است
مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ كه پيكار مى‌كند در خداى و باو مى‌پيچد ب
ِغَيْرِ عِلْمٍ بى‌هيچ دانشى
وَ لا هُدىً وَ لا كِتابٍ مُنِيرٍ (20) و بى‌هيچ نشان و بى‌هيچ نامه روشن.
وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ و چون ايشان را گويند
اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ بر پى آن رويد كه اللَّه فرو فرستاد
قالُوا ايشان گويند
بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا نه كه بر پى آن رويم كه پدران خويش را بر آن يافتيم
أَ وَ لَوْ كانَ الشَّيْطانُ يَدْعُوهُمْ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ (21) باش و اگر ديو

ایشان را با عذاب آتش میخواند بران باید رفت.
وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ هر که روی خویش و سوی خویش و آهنگ خویش با اللَّه سپارد
وَ هُوَ مُحْسِنٌ و او نیکوکار بود و بی‌گمان
فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى او دست در زد در استوارتر گوشه‌ای
وَ إِلَى اللَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ (22) و باللّه گردد سرانجام همه کار.
وَ مَنْ كَفَرَ و هر که کافر شود و بسپاس نیندیشد
فَلا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اندوهگن مدار ترا نسپاسی و ناگرویدن او
إِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ با ماست بازگشت ایشان
فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا تا آگاه کنیم ایشان را بپاداش دادن از آنچه میکردند
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (23) که اللَّه داناست بهر چه در دلهاست.
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا فرا میداریم ایشان را ببرخورداری این جهانی اندکی
ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلى عَذابٍ غَلِيظٍ (24) پس ایشان را فرا نیاریم ناچاره فرا عذابی بزرگ.
وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ و اگر پرسی ایشان را
مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ که که آفرید آسمانها و زمینها؟
لَيَقُولُنَّ اللَّهُ گویند که اللَّه قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بگو حمد و ستایش بسزا آن خدای را
بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (25) که بیشتر ایشان نادان‌اند.
لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خدایراست هر چه در آسمان و زمین چیز است
إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (26) که اللَّه آنست که او بی‌نیاز است نکو نام ستوده.
وَ لَوْ أَنَّ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اگر چنان بودی که هر چه در زمین درخت است
أَقْلامٌ همه قلم بودی
وَ الْبَحْرُ يَمُدُّهُ و دریا مداد بودی
مِنْ بَعْدِهِ پس تهی شدن آن
سَبْعَةُ أَبْحُرٍ هفت دریای دیگر
ما نَفِدَتْ كَلِماتُ اللَّهِ بسر نیاید سخنان اللَّه

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (27) كه اللَّه توانايى است دانا.
ما خَلْقُكُمْ نيست آفرينش شما
وَ لا بَعْثُكُمْ و نه برانگيختن شما
إِلَّا كَنَفْسٍ واحِدَةٍ مگر چون يك تن
إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (28) اللَّه شنواست بينا.
أَ لَمْ تَرَ نمى‌بينى؟ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ كه اللَّه درمى‌آرد شب در روز
وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ و درمى‌آرد روز در شب
وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ و روان كرد و بفرمان خورشيد و ماه
كُلٌّ يَجْرِي إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى هر يكى ميرود تا آن زمان كه نام زد كرده اللَّه است كه هر دو تباه و نيست شوند وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (29) و نمى‌دانى كه اللَّه داناست بهر چه مى‌كنيد و از آن آگاه.
ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ آن از بهر آنست تا بدانند كه اللَّه هست بسزا
وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ و هر چه مى خداى خوانيد فرود ازو كژ است و نيست
وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (30) و اللَّه اوست كه زبر خلق است و مه از ايشان.
أَ لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ نمى‌بينى كه مى‌رود كشتيها در دريا
بِنِعْمَتِ اللَّهِ بنعمتهاى خداى
لِيُرِيَكُمْ مِنْ آياتِهِ آن را تا با شما نمايد از نشانهاى خويش
إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ در آن نشانهاى پيداست
لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (31) هر شكيبايى را سپاس شناس نيكو شكيب سپاس دار.
وَ إِذا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ و آن گه كه بزير ايشان درآيد موج دريا
كَالظُّلَلِ هم چون ميغ بزرگ گران
دَعَوُا اللَّهَ خوانند خداى را
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ پاك دارنده او را دعا خواندن خويش
فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ و آن گه كه ايشان را رهاند و با دشت و صحرا آرد
فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ از ايشان كس كس بود كه ميانه بود و بچم، نه دل‌آسا

وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا و منكر نيايد نشانهاى ما را
إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (32) مگر ازين هر ناراستى كژكارى پليد، آهنگى ناسپاس.
يا أَيُّهَا النَّاسُ اى مردمان
اتَّقُوا رَبَّكُمْ بپرهيزيد از خداوند خويش
وَ اخْشَوْا يَوْماً و بترسيد از روزى
لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ كه هيچ سود ندارد و بكار نيايد پدر پسر خويش را
وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَيْئاً و نه هيچ فرزند بكار آيد پدر خويش را هيچ
إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ كه وعده اللَّه راست است
فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا هان كه زندگانى اين جهانى شما را مفريباد
وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (33) و مفريباد شما را بخداى آن شيطان فريبنده.
إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ بنزديك اللَّه است دانش كى رستاخيز
وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ و او فرستد باران
وَ يَعْلَمُ ما فِي الْأَرْحامِ و او داند كه در رحم آبستنان چيست
وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ ما ذا تَكْسِبُ غَداً و نداند هيچكس كه چه خواهد كرد فردا
وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ و نداند هيچ كس كه بكدام زمين خواهد مرد إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (34) اللَّه دانايى است آگاه.

النوبة الثانية

قوله تعالى و تقدّس: أَ لَمْ تَرَوْا معناه ا لم تعلموا يا بنى آدم
أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ اى مكّنكم من الانتفاع بما فى السماء من الشّمس و القمر و النجوم و ما فى الارض من الجبال و

البحار و النبات و الاشجار و الدّواب و الريح و السحاب و غير ذلك ممّا تنتفعون به في اوقاتكم و مصالحكم.
وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ اى اتمّ و وسع حتى فضل و السابغات في قصّة داود هي الدّروع الطويلة
نِعَمَهُ قرأ نافع و ابو عمرو و حفص بفتح العين على الجمع و قرأ الآخرون منوّنة على الواحد و معناها الجمع ايضا كقوله:
وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها.
ظاهِرَةً وَ باطِنَةً
قال عكرمة عن ابن عباس:

- النعمة الظاهرة الاسلام و القرآن،
- و الباطنة ما ستر عليك من الذنوب و لم يعجل عليك بالنقمة.

و قيل:

- الظاهرة ما يراها الناس من الجاه و المال و الخدم و الاولاد.
- و الباطنة الخلق و العلم و القوّة و سائر ما يعلمه العبد من نفسه.

و قيل

- الظاهرة ما يعلمه العبد من نفسه
- و الباطنة ما يعلمه الله و لا يعلم العبد.

و قيل لرسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم): عرفنا النعم الظاهرة فما الباطنة؟ فقال (صلي الله عليه وسلم) «هو ما لو رآك النّاس عليه لمقتوك»
و عن جويبر عن الضحاك قال سألت ابن عباس عن قول اللَّه عزّ و جل:
وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً
فقال سألت رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم) قلت يا رسول اللَّه ما هذه النعمة الظاهرة و الباطنة؟
قال:

- «امّا الظاهرة فالاسلام و ما حسّن من خلقك و ما افضل عليك من الرزق.
- و امّا الباطنة فما ستر من سوء عملك يا بن عباس».

يقول اللَّه عزّ و جلّ «انّى جعلت للمؤمن ثلاثا صلاة المؤمنين عليه بعد

انقطاع عمله اكفّر به عنه خطاياه. و جعلت له ثلث ماله ليكفّر به عنه خطاياه و سترت عليه سوء عمله الّذى لو قد ابديته للناس لنبذه اهله و ما سواهم»

و قال الحارث بن اسد المحاسبى:

- الظاهرة نعيم الدنيا
- و الباطنة نعيم العقبى.

و قال سهل بن عبد اللَّه:

- الظاهرة اتّباع الرّسول
- و الباطنة محبّته.

و قيل:

- الظاهرة قوله وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنَّاسِ
- و الباطنة قوله: وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ.

و قيل:

- الظاهرة الشهادة الناطقة
- و الباطنة السعادة السابقة.

و قيل

- الظاهرة وضع الوزر و رفع الذّكر
- و الباطنة شرح الصدر.

و قيل:

- الظاهرة قوله وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ
- و الباطنة قوله أُولئِكَ الْمُقَرَّبُونَ

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ يعنى و مع هذه النعم الظاهرة و الباطنة منهم من يخاصم فى دين اللَّه و يجادل فى توحيد اللَّه و يميل الى الشرك و هو النضر بن الحارث حين زعم انّ الملائكة بنات اللَّه.

و قيل نزلت فى يهودى خاصم النبىّ (صلي الله عليه وسلم) فاخذته صاعقة فاهلكته،

بِغَيْرِ عِلْمٍ اى جهلا منه لا علم له بما يدّعيه،

وَ لا هُدىً وَ لا كِتابٍ مُنِيرٍ اى لا برهان له من سنّة سنّها نبىّ او كتاب مبين

انزل على نبىّ يعنى انّما يتّبع هواه و وسوسة الشيطان.

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ يعنى و متى قال لهم الرّسول و المؤمنون اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ من الكتاب الواضح و النور البيّن اجابوا بان لا نتّبع الّا الذى وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا الماضين رضى منهم بتقليد الاسلاف و اتّباع الرؤساء بغير حجّة و برهان.
و الالف فى أَ وَ لَوْ الالف الاستفهام دخلت على واو العطف على معنى الانكار و التعجّب من التعلّق بشبهة هى فى غاية البعد من مقتضى العقل اى انّ هذا الذى خيّل اليكم من وجوب اتّباع الآباء انّما هو وسوسة الشيطان يدعوكم الى ما يؤدّيكم الى عذاب النار.
وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ التأويل و من يسلم اخلاصه و قصده و طواعيته الى اللَّه، وَ هُوَ مُحْسِنٌ اى مخلص موقن غير مرائي و لا منافق، و قيل من يخلص دينه للَّه و يفوّض امره اليه و هو محسن فى عمله،
فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى استمسك و امسك و تمسّك بمعنى واحد، اى تعلّق بالعروة الوثقى و هى كلمة التوحيد: لا اله الّا اللَّه.
و قيل: القرآن و الاسلام
قال الزجاج: من اسلم فقد استمسك و اعتصم بقول لا اله الّا اللَّه و هى العروة الوثقى.
و وجه كل شىء جهته و نحوه و الوثقى تأنيث الاوثق كالصّغرى تأنيث الاصغر، و الشيء الوثيق ما يأمن صاحبه من السقوط،
وَ إِلَى اللَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ يعنى مصير الامور فى اواخرها الى اللَّه و هو المجازى عليه.
وَ مَنْ كَفَرَ و لم يسلم وجهه،
فَلا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ فليس عليك منه تبعة،
إِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ يوم الحساب،
فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا نجازيهم على اعمالهم،
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ بضمائر القلوب.
و قيل عليم بما فى ضميرك من الحزن على كذبهم.
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا انّما وصف التمتّع بالقلّة لانّه فى الدنيا التي لبثهم فيها قليل كما

قال: قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَلِيلٌ اى زمانه يسير و ان كان كثيرا و المعنى نمتّعهم بمنافع هذه الدنيا يسيرا من الزمان،
ثُمَّ نلجئهم بعد ذلك، إِلى عَذابٍ غَلِيظٍ شديد دائم.
وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ اى مع كفرهم مقرّون بانّ خالق السماوات و الارض هو اللَّه.
قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ على انقطاع حجّتهم،
و قيل: قُلِ الْحَمْدُ لمن خلق هذه الاشياء لا لمن لا يخلق و هم يخلقون.
و قيل: قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ على العلم و الهداية،
بَلْ أَكْثَرُهُمْ بل ردّ على قولهم نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا،
أَكْثَرُهُمْ اى كلّهم، لا يَعْلَمُونَ ما فى ترك عبادة اللَّه من العقاب و العذاب الاليم.
و قيل: هو متّصل بما بعده اى لا يعلمون.
لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فما منصوبة بيعلمون،
ثم ابتدأ فقال: إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ الغنى عن ايمانهم و طاعتهم، الحميد المحمود لا ينقطع حمده بكفرهم.
وَ لَوْ أَنَّ ما فِي الْأَرْضِ قال قتادة انّ المشركين قالوا انّ القرآن و ما يأتي به محمّد يوشك ان ينفد فينقطع فنزلت: وَ لَوْ أَنَّ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ اى برئت اقلاما سمّى قلما لانّه قط رأسه و الاقليم القطعة من الارض و تقليم الاظفار قطعها،
وَ الْبَحْرُ يَمُدُّهُ قرأ ابو عمرو و يعقوب و البحر بالنصب عطفا على ما، و الباقون بالرفع على الاستيناف، يَمُدُّهُ اى يزيده و ينصب منه،
مِنْ بَعْدِهِ من خلفه، سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ما نَفِدَتْ كَلِماتُ اللَّهِ معنى الآية لو برئت اشجار الارض اقلاما و جعل ماء البحر مدادا و زادت فيه سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مثله و كتبت بتلك الاقلام و المداد كلمات اللَّه انكسرت الاقلام و فنى المداد و لم ينفد كلمات اللَّه.
و قيل: المراد بكلمات اللَّه علم اللَّه و سمّى كلمات لانّه لا يمكن كتابته الّا اذا كانت كلمات.
و قيل معنى الكلمات اسماء ما خلقه و ما يخلقه فى الآخرة لانّها غير متناهية.

و قيل: ما قضاه اللَّه فى اللوح المحفوظ،
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ اى منيع لا يعجزه شىء يريده،
حَكِيمٌ لا يلحقه سهو و لا عيب فى جميع ما يقوله و يفعله
و قيل انّ حى بن اخطب قال: يا محمد انّك اوتيت الحكمة وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً تزعم انّا لم نؤت من العلم الّا قليلا فكيف يجتمع هذان و هما ضدّان فنزلت هذه الآية اى ما اعطاكم اللَّه من العلم بالاضافة الى ما يعلمه قليل.
قوله: ما خَلْقُكُمْ وَ لا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ واحِدَةٍ اى قدرة اللَّه على خلق الجميع و بعثهم لقدرته على خلق نفس واحدة و بعثها لا يلحقه نصب قلوا ام كثروا يقول لها كن فيكون لا حاجة الى آلة و لا الى استعانة،
إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ لكلام من انكر بالبعث،
بَصِيرٌ باحوال الاحياء و الاموات.
أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ اى يزيد من ساعات اللّيل فى ساعات النهار صيفا و يزيد من ساعات النهار فى ساعات اللّيل شتاء،
وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى يعنى الى ان يأتى يوم تكويرها و تسويدها،
وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ هذا تهدّد و وعيد، اى اذا جاء ذلك الاجل الذى ينقطع فيه جريان الشمس و القمر جازاكم اللَّه على اعمالكم كلّها.
ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ اى ذلك الذى خلق و صنع بسبب انّه هو اللَّه حقا و لتعلموا انّ اللَّه هو الحقّ يدعوا الى الحق و يأمر بالحق،
وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ اى ما تدعون من الاصنام و تسمونهم آلهة هو الباطل،
وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ على كلّ شىء، الْكَبِيرُ عن ان يكون له نظير او شبيه مشتق من الكبرياء.
أَ لَمْ تَرَ اى ا لم تعلم يا محمّد،
أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ اى برحمته على خلقه.
و قيل انّ ذلك من نعمة اللَّه عليكم، لِيُرِيَكُمْ مِنْ آياتِهِ اى من علامات صنعه و عجائب قدرته فى البحر اذا ركبتموها،
إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ على امر اللَّه، شَكُورٍ لنعمه.

و قيل معناه لآيات للمؤمنين فانّ الايمان نصفان نصف صبر و نصف شكر.
وَ إِذا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ كلّ ما اظلّك من شىء فهو الظلّة و الجمع ظلل شبّه بها الموج فى كثرتها و ارتفاعها و جعل الموج و هو واحد كالظّلل و هى جمع لانّ الموج يأتى منه شىء بعد شىء. يقول تعالى: و اذا علا راكب البحر مَوْجٌ كَالظُّلَلِ.
قال مقاتل اى كالجبال، و قال الكلبى: كالسّحاب،
دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
الدّين هاهنا الدّعاء اى يخلصون له الدعاء و لا يدعون معه احدا سواء و لا يستعتبون بغيره.
و الاخلاص افراد الشيء من الشوائب.
فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ قال ابن عباس اى عدل موف بما عاهد اللَّه عليه فى البحر من التوحيد له، يعنى ثبت على ايمانه و المراد به عكرمة بن ابى جهل هرب عام الفتح الى البحر فجاءهم ريح عاصف فقال عكرمة: لئن أنجانا اللَّه من هذه لارجعنّ الى محمد و لاضعنّ يدى فى يده، فسكنت الرياح فرجع عكرمة الى مكة فاسلم و حسن اسلامه.
و قال مجاهد فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ فى القول مضمر للكفر فعاد بعد النجاة الى كفره،
وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ بدينه،
كَفُورٍ لربّه و الختر أسوأ الغدر و افحشه.
يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ اى لا يغنى عنه شيئا و لا يدفع عنه مضرّة و معنى يجزى يقضى يقال: جزاه دينه اذا قضاه و التّقدير لا يجزى فيه الّا انّه حذف لانّ اليوم يدلّ عليه، وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ مغن و لا قاض،
عَنْ والِدِهِ شَيْئاً و المعنى لا يحمل شيئا من سيّآته و لا يعطيه شيئا من طاعاته، و خصّ الوالد و الولد بالذكر تنبيها على غيرهما. إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ اى السّاعة آتية لا ريب فيها و ما وعد من الثواب و العقاب كائن لا محالة، فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا زينتها و غضارتها و آمالها.
و قيل لا تشغلنكم الدنيا عن طاعة اللَّه،

وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ يعنى الشيطان و الغرّة باللّه حسن الظّن مع سوء العمل.
قال سعيد بن جبير: هو ان يعمل المعصية و يتمنّى المغفرة.
و فى الخبر: الكيس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت و العاجز من اتّبع نفسه هواها و تمنى على اللَّه المغفرة.
إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ هذه الآية نزلت فى عبد الوارث بن عمرو بن حارثة رجل من اهل البادية، انى النبى (صلي الله عليه وسلم) فسأله عن السّاعة و وقتها، و قال: انّ ارضنا اجديت فمتى ينزل الغيث و تركت امرأتى حبلى فما تلد و انّى اعلم ما عملت امس فما اعمل غدا، و قد علمت اين ولدت فباىّ ارض اموت، فانزل اللَّه هذه الآية.
و عن ابن عمر قال: قال رسول اللَّه (صلي الله عليه وسلم):
«مفاتيح الغيب خمس لا يعلمهنّ الّا اللَّه، لا يعلم متى تقوم السّاعة الّا اللَّه، و لا يعلم ما تغيض الارحام الّا اللَّه،
و لا يعلم ما فى غد الّا اللَّه،
و لا تعلم نفس باىّ ارض تموت الّا اللَّه،
و لا يعلم متى ينزل الغيث الّا اللَّه».
قوله تعالى و تقدّس: عِلْمُ السَّاعَةِ اى علم قيام الساعة،
وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ اى و يعلم متى ينزل الغيث.
سمّى المطر غيثا لانّه غياث الخلق به رزقهم و عليه بقاؤهم،
وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ فى حضر او سفر، برّ او بحر.
و قيل: بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ من قدم لانّ كلّ قدم يقع على ارض غير الاولى فى المشى.
و قيل معناه باىّ قدم من الشقاوة و السّعادة حكاه النقاش.
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بهذه الاشياء، خَبِيرٌ بها فمن ادّعى علم شىء من هذه الخمسة فهو كافر باللّه سبحانه و تعالى.

النوبة الثالثة

قوله تعالى و تقدّس: أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً

بدان که عالمیان سه گروه‌اند:

- گروهی ابناء دنیااند به نعمت ظاهر مشغول شده،
- گروهی ابناء آخرت‌اند در نعمت باطن آویخته.
- سیومین ابناء ازل‌اند که در شهود منعم و راز ولی نعمت با نعمت نپرداختند. نه صید دنیا شدند، نه قید عقبی گشتند، صورت ایشان نقاب صفت ایشان، و هر موی که بر اندام ایشان صدفی از صدفهای اسرار و گنجی از خزائن انوار نه از گزاف.

بو یزید بسطامی رحمه الله گفت: لو قلعت شعرة من جسدی لزالت الدنیا بما فیها و لو قسمت انوار شعرة من جسدی علی جمیع کفّار الدنیا لوسعتهم و لآمنوا بالله و رسله و ملائکته و کتبه.
سعید قطان از کبار مشایخ بوده حق را جلّ جلاله و عمّ نواله و عظم شأنه بخواب دید که گفت: یا سعید کلّ الناس یطلبون منّی الّا ابا یزید فانه یطلبنی همه مردمان از ما چیزی خواهند مگر بو یزید که او از ما ما را میخواهد.
بو بکر شبلی گفت: مدخل راه حسین منصور از حسین پرسیدم گفتم: کیف الطریق الیك؟
فقال خطوتین، و قد وصلت یا حسین این راه که تو در آن و می‌روی چه باید کرد تا بتو رسم؟
حسین گفت دو قدم است آن دو قدم برگیر و بما رسیدی،

- دنیا بر روی عاشقان دنیا زن و در معشوقه ایشان با ایشان منازعت مکن
- و آخرت بطالبان آن تسلیم کن و مناقشت خود از ایشان دور دار
- و بنده درگاه عزت باش بی‌تصرف در دنیا و آخرت،

یعنی که اگر همراه مایی از عالم جعلیّت بیرون آی و قدم صدق در فضاء مشاهدت نَه که در آن فضا نه وحشت دنیا بود نه زینت آخرت.
در خبر است که عیسی (علیه السلام) به قومی از مجتهدان عباد برگذشت گفت: این مجاهدت و عبادت شما از چیست و برای چیست؟
گفتند: خشیة من النّار،

فقال مخلوقا خشيتم،
و بـه قـومی دیگـر بگذشـت از ایشـان بـی‌قرارتـر و مجاهـدتر گفـت: ایـن عبادت و مجاهدت به چه امید می‌کنید و چه امید دارید؟
گفتند: نرجوا من اللَّه الجنة،
عیسی (علیه السلام) گفت: هلّا رجوتم اللَّه فحسب،
وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً سرّ ایـن آیـت آنسـت کـه عالمیـان جملـه در حق دعوی کردنـد هیچ کس نبـود کـه نخواسـت کـه بـر درگـاه او کسـی باشد، حقّ جلّ جلاله و عمّ نواله و عظم شأنه ایشان را بر محك ابتلا زد تا ایشان را با ایشان نماید بدون خود.
در هر یکی چیزی انداخت:
در یکی دنیا انداخت،
در یکی عقبی،
در یکی نعمت ظاهر،
در یکی نعمت باطن.
خلق همه به نعمت مشغول شدند، نیز کسی حدیث او نکـرد و از نعمـت بـا منعم نگشت تا راه طلب او از خلـق خـالی گشـت، و الیـه الاشـارة بقولـه: وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ.
پیر طریقت گفت:

- هر دیده که از دنیا پر شد صفت عقبی در وی نگنجد،
- و هر دیده که صفات عقبی در وی قرار گرفت آن دیـده از جمـال احدیّت بی‌نصیب ماند.

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً الآية... یك بار ایشان را بافعال خود ترساند که: اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ
جای دیگر گفت: وَ اتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ.
یك بار ایشان را بصفات خود ترساند که: أَ لَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرى.
یك بار ایشان را بذات خود ترساند که: وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ.
گفته‌اند خوف سه باب است:

- یکی بیم فعل.
- دیگر بیم زیان وقت.

- سه دیگر بنام خوف است.
- امّا حقیقت آن اجلال است چنان که آن شاعر گفت:

اهابك اجلالا و ما بك قدرة
علیّ و لکن ملیء عینی حبیبها

قومی در بیم فعل بد خویش‌اند این ترسی است که ایمان آبادان دارد، یقول الله تعالی: وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً
دیگر بیم حکیمان است، یقول الله تعالی و تقدّس: لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ.
سه دیگر هیبت اجلال است خاصگیان را که در هر وقت که بود با ملوك دلیری کردن خطر است. یقول الله تعالی و تقدّس: فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا.

- بیم اوّل بدر مرگ بریده شود.
- بیم دیگر روز حشر بسر آید.
- بیم سه دیگر جاوید بنه برد و هرگز بسر نیاید.

باران انس می‌بارد و آن بیم بر جای،
آفتاب لطف می‌تابد و آن هیبت بر جای،
آن عزّت اوست و این مسکنت تو،
فاقت یا عزّت چه پای دارد، آب و خاك در جنب عظمت او کی وادید آید.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ خبر درست است که اعرابی پیش مصطفی (صلي الله علیه وسلم) آمد گفت: یا رسول الله متی السّاعة؟
اعرابی آن ساعت از محبّت حقّ جلّ جلاله می سوخت و دریای عشق در باطن وی بموج آمده می‌دانست که علم هنگام رستاخیز به نزدیك مصطفی (صلي الله علیه وسلم) نیست که این آیت آمده بود که: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ امّا میخواست که از سر درد و سوز عشق خویش در آرزوی دیدار حق نفسی برآرد،
گفت یا رسول الله شربتی که چندین سال است تا بر دست نیاز خویش نهاده‌ایم و وعده نوشیدن آن به قیامت می‌دهند، کی باشد آن هنگام که ما این شربت را نوش کنیم و در مشاهده جمال با کمال بی‌نهایت بی‌بدایت بیاسائیم؟

مصطفی (صلي الله عليه وسلم) دانست که درد وی از کجاست و شفای وی چیست گفت: چه ساخته‌ای آن منزل را که می‌پرسی و به چه طمع میداری؟

اعرابی گفت: نماز و روزه بسیار نساخته‌ام، لکن خدا و رسول را دوست دارم، حضرت مصطفی (صلي الله عليه وسلم) فرمود که:

المرء مع من احب

فردا هر کسی با او آن بود که امروز او را دوست می‌دارد.

پیر طریقت گفت: دلیل یافت دوستی، دو گیتی بدریا انداختن است،

نشان تحقیق دوستی با غیر حق نپرداختن است،

اوّل دوستی داغ است و آخر چراغ، اوّل دوستی اضطرار است و میانه انتظار و آخر دیدار:

چه باشد گر خوری صد سال تیمار
چو بینی دوست را یك روز دیدار

قال الشاعر:

عسی الکرب الذی امسیت فیه
یکون وراءه فرج قریب

با دل گفتم که هیچ اندیشه مدار
بگشاید کار ما گشاینده کار